

Diermetafoor en diermetamorfose in de 'Mémoires' van de hertog de Saint-Simon

door

DIRK VAN DER CRUYSSÉ

Het ligt in onze bedoeling een fragmentair aspekt te belichten van een auteur wiens werk een eigen en onvervreembare plaats inneemt in de Franse literatuur, een werk dat naar het getuigenis van Stendhal¹, van Montalembert² en van Proust³, onder de meest geniale kreaties van de Franse geest dient te worden gerekend: de *Mémoires* van de hertog de Saint-Simon.

Het betreft hier een onvermoeibaar polygraaf: wat reeds van zijn geschriften werd uitgegeven beslaat bijna 20.000 bladzijden. Dit is wellicht de reden waarom Saint-Simon de enige Franse auteur is die de handboeken vrijwel unaniem onder de allergrootsten rangschikken, en die niettegenstaande deze eenparige lof een braakliggend veld vormt, waaromheen de literaire kritiek zich behoedzaam langs zijpaden van welgemeende aaneengeregen epiteta voorbijspoedt.

Het belang van deze memorialist die ons in zijn Gedenkschriften een 10.000 bladzijden omvattend getuigenis heeft nagelaten der 25 laatste jaren van de regering van Lodewijk XIV, en van de 8 jaren die de daarop volgende „Régence” duurde⁴, is uiteraard vooreerst van historische aard. Zijn *Mémoires* geven ons het puurst denkbare voorbeeld van de vooringenomen en wereldvreemde optiek waaronder de hoogste Franse adel de geschiedenis van het Ancien Régime bekeek. Het enorm literair belang van Saint-Simon moet worden gezocht in het feit dat de auteur in zijn hoedanigheid van pair en hertog van Frankrijk het literair bedrijf als onverzoenbaar met zijn sociale status beschouwde, en derhalve zonder

1. „Les épinards et Saint-Simon ont été mes seuls goûts durables” *Vie de Henry Brulard*, Bibliothèque de la Pléiade: *Oeuvres intimes*, p. 368, Paris 1961. Men zal vooral zijn „Annotations en marge de ses deux exemplaires des Mémoires de Saint-Simon” raadplegen, *Oeuvres Complètes*, éd. Martineau, t. XVI, v. 2, passim, Paris 1936.

2. „Saint-Simon est de toute la littérature française le plus grand des peintres et le plus varié...” („De la nouvelle édition de Saint-Simon”, in: *Le Correspondant*, 25 jan. 1857).

3. „Une tragédie de Racine, un volume des Mémoires de Saint-Simon ressemblent à de belles choses qui ne se font plus...” (*Pastiches et Mélanges*, Paris 1919, p. 269).

4. Ze lopen dus van 1691 tot en met 1723.

enige ambitie van schoonschrijverij of literaire faam⁵ een werk produceerde dat in zijn eigen ogen uitsluitend van historisch belang was⁶.

Deze gelukkige omstandigheid wordt nog aangevuld door de psychologische instelling van Saint-Simon die een zeldzaam opvliegend en pathologisch prikkelbaar man was⁷, die onvervaard het Frans geweld heeft aangedaan om zijn ongemeen intense emotionaliteit in een heel persoonlijke stijl te verwoorden, en op deze manier een taal te scheppen die de meest elementaire syntactische en stylistische principes negeert, en een graad van adequaat expressiviteit heeft bereikt die zelfs de meest geniale of nerveuze bladzijden van Pascal of Sade doet vervlakken.

Een dergelijke zeldzame samenloop van onbewuste overbegaafdheid en natuurtaent, van onvermoeibare produktie en van absolute afwezigheid van literaire verwaandheid, maakt van Saint-Simon een ongemeen boeiend auteur. Het is gebleken dat de (helaas te schaars beoefende) saint-simoniaanse kritiek een bepaalde literaire problematiek in een verrassend nieuw daglicht plaatst, met name het korrekt definiëren van wat Maurice Blanchot „l'espace littéraire"⁸ heeft genoemd, de noodzaak en het gevaar van de psychokritiek, enzomeer.

Niets wordt wellicht zó door verwarring en optische vervorming bedreigd, als de studie van een bepaald detailpunt uit de *Mémoires* van Saint-Simon: het betreft immers een tekst die met een zekere vaart moet gelezen en herlezen worden, opdat de gaandeweg groeiende intuïtie van de krachtlijnen en de intrinsieke logika van het werk uiteindelijk niet zou afzwakken. Elke detailstudie moet immers een realiteit benaderen waarvan de elementen verspreid liggen over een „oppervlakte" van tienduizend bladzijden.

Wij zijn van oordeel dat de diervergelijkingen en diermetaforen in de *Mémoires* een uitstekende illustratie vormen van de originele wijze waarop bij Saint-Simon de objectiviteit vervormd en totaal herschapen wordt, bevrucht door vooringenomenheid, wrok en verbeelding. Ook de tijdspanne van de meer dan 25 jaar die verlopen zijn tussen de gebeurtenissen en de redactie, heeft de

5. Men vraagt hem in 1702 een samenvatting te schrijven van de regering van Lodewijk XIII: hij stemt toe „à condition qu'on m'en épargneroit le ridicule dans le monde..." (Pl. II, 48. Alle referenties uit de *Mémoires* citeren we in de uitgave der „Bibliothèque de la Pléiade", Paris Gallimard 1947-1961, 7 vol. in-16). Reeds in de eerste bladzijden spreekt hij over „cette froideur pour les lettres" (Pl. I, 16), en op het einde verontschuldigt hij zijn onorthodoxe stijl: „Je ne fus jamais un sujet académique..." (Pl. VII, 399).

6. „La nature de ces *Mémoires*, purement historique..." (Pl. V, 39).

7. „Il n'en falloit pas tant pour exciter puissamment un homme fort sensible, et qui savoit si bien aimer et haïr..." (Pl. III, 531; hij spreekt over zichzelf).

8. Zie zijn essai met dezelfde titel, Paris 1955.

werkelijkheid aan een langzaam gistingproces onderworpen: gedurende gans die tijd immers werden de herinneringen van de auteur herkauwd in een psychologisch klimaat waarin vooral bitterheid en haat de overhand hadden.

De *Mémoires* doen 7.854 personen herleven. Van 1.260 daarvan heeft de memorialist ons een geschreven portret nagelaten. Een zestigtal van deze portretten bevatten dierenbeelden.

In de eerste plaats stellen we vast dat Saint-Simon er niet voor terugwijkt vrij versterde vergelijkingen te gebruiken, zoals „sans fiel comme la colombe”⁹, „petit comme une fourmi”¹⁰, „gueux comme un rat d’église”¹¹, „pleurant (...) comme un veau”¹², „malin plus qu’aucun singe”¹³, „comme l’abeille, il recueillait la plus parfaite substance des plus belles et des meilleures fleurs”¹⁴, enz...

Dit banaal gebruik is begrijpelijk aangezien Saint-Simon als enige bedoeling heeft zijn indrukken weer te geven zonder de minste ambitie van originaliteit of vormschoonheid. Het „dierlijke” van deze vergelijkingen is trouwens erg vervaagd: wellicht betreft het hier louter taalautomatismen, waarvan een verstard gebruik de kleur en het specifiek aanschijn heeft vervaagd.

Anders is het gesteld met die diervergelijkingen die vertrekken van een *fysisch* aanknopingspunt tussen een bepaald menselijk uiterlijk en een diertype. In deze gevallen wordt de verbeelding duidelijker aangesproken, en verleent het beeld meer kleur aan de kontekst. Wij denken hier aan vergelijkingen zoals „sa fille, rousse comme une vache”¹⁵, en vooral aan deze zin uit het fysisch portret van de Maarschalksvrouw de Villeroy: „le visage exactement comme un gros perroquet, et deux gros yeux sortants, qui ne voyoient goutte...”¹⁶. Het is opvallend dat Saint-Simon vooral oog heeft voor de bewegingen van zijn modellen, en deze vaak verduidelijkt aan de hand van dierenvergelijkingen: „elle marchoit (...) tout comme un perroquet”¹⁷ – „C’étoit une espèce de fée grande et maigre, qui marchoit comme ces grands oiseaux qu’on appelle des demoiselles de Numidie.”¹⁸ – „(II) s’en alla brossant

9. Pl. VI, 217.

10. Pl. II, 398.

11. Pl. I, 45.

12. Pl. VI, 196.

13. Pl. I, 716.

14. Pl. III, 1177.

15. Pl. II, 444. Zie ook Pl. IV, 683: „l’autre rousse comme une vache...”.

16. Pl. II, 1188.

17. *ibid.*

18. Pl. II, 129. De „*Dictionnaire raisonné universel d’Histoire naturelle*” van Valmont-Bomare (1791) verstrekt ons onder meer de volgende gegevens over deze vogelsoort: „très-bel oiseau ainsi nommé par les anciens Naturalistes, de ce qu’il

comme un sanglier..."¹⁹ – „Noailles se jeta sur du papier et de l'encre comme un oiseau de proie..."²⁰. Om de onvermoerbare wraakzucht te beschrijven waarmee hij zijn vijanden achtervolgt, vergelijkt hij ook zichzelf met een roofvogel: „Je lui voloies dessus cependant comme un oiseau de proie..."²¹. De beweging in deze vergelijking vervat is symbolisch, evenals deze: „Un homme (...) qui (...) se reploie prestement comme les serpents, dont il conserve le venin..."²².

Een zeker aantal dierenbeelden moeten een fysisch aspekt van het model verduidelijken; het betreft hier manifest vergelijkingen, zonder dat nochtans de gebruikelijke vergelijkingsterm „comme" wordt angewend. Sommige gevallen zijn overduidelijk dank zij het werkwoord „ressembler": „Il ne ressembloit pas mal à un sanglier, et toujours amoureux"²³ – „Un visage très livide, qui ressembloit fort à une grenouille"²⁴ – „Un visage jaune qui ressembloit à une grenouille comme deux gouttes d'eau."²⁵

In andere gevallen wordt de fysische gelijkenis gesuggereerd door het voorzetsel „de" dat de herkomst moet weergeven: „C'étoit, sous la corpulence, l'épaisseur, la pesanteur, la physionomie d'un bœuf, l'esprit le plus délié..."²⁶ – „Une mine de chat fâché qui annonçoit tout ce qu'il étoit"²⁷ – „C'étoit un fort petit homme, vieillot, avec un grand nez de perroquet étrangement élevé et recourbé, qui lui tenoit tout le visage"²⁸ – „Avec un visage de singe, il étoit parfaitement bien fait"²⁹ – „L'abbé Dubois étoit un

vient de cette contrée chaude de l'Afrique, et parce que sa forme est élégante, que ses mouvemens ont de la souplesse et de l'agrément; (...) en un mot, qu'il a certaines allures qui semblent imiter les gestes et la coquetterie d'une femme qui affecte de la grace dans son port et dans sa maniere de marcher." (t. IV, p. 493, Lyon Bruyset 1791). We lezen er meteen hoe het mogelijk was dat Saint-Simon deze exotische vogelsoort kende: „On a vu six de ces oiseaux à la Ménagerie de Versailles (l'on y en voit encore); ils y produisirent, et l'un de leurs petits y a vécu vingt-quatre ans. Ils furent disséqués après leur mort..." (ibid.). Hoezeer deze vogels er werden opgemerkt getuigt het begin van de „*Amours de Psyché*" van La Fontaine: „Nos quatre amis, étant arrivés à Versailles de fort bonne heure, voulurent voir, avant le dîné, la Ménagerie: c'est un lieu rempli de plusieurs sortes de volatiles et de quadrupèdes, la plupart très rares et de pays éloignés. (...) Ce qui leur plut davantage, ce furent les demoiselles de Numidie..." (*Oeuvres Diverses*, Bibl. de la Pléiade, p. 128; Paris 1958).

19. Pl. V, 723.

20. ibid.

21. Pl. V, 268.

22. Pl. III, 1120.

23. Pl. II, 937.

24. Pl. VI, 723.

25. Pl. II, 767.

26. Pl. I, 165.

27. Pl. I, 364.

28. Pl. II, 1050.

29. Pl. III, 800.

petit homme maigre, effilé, chafouin, à perruque blonde, à mine de fouine"³⁰ – „Une tête de lion fort grosse, lippu, dans une grosse perruque"³¹ – „Son extérieur de furet, mais de cuistre"³² – „le nez grand et aquilin, des yeux de vautour"³³.

Saint-Simon is alles behalve een dichterlijke natuur : hij gaat er prat op niet één vers te hebben geschreven³⁴ en bekent grif zijn ongevoeligheid voor muziek³⁵. Het is opvallend dat hij nooit zijn toevlucht neemt tot wat men wel eens „dichterlijke vergelijkingen” pleegt te noemen : deze stijlfiguur zal enkel om haar adekwaatheid worden gebruikt, nooit om haar poëtisch karakter. Anderzijds beschikt hij over een verbeelding die zó intens en zó creatief is, dat de hertog de Beauvillier, een van zijn beste vrienden, hem terecht verweet dat de projekties van zijn verbeelding zo sterk waren, dat hij meende ze werkelijk te zien : „M. de Beauvillier rougit et se fâcha tout de bon : il me dit qu'il n'y avoit plus moyen de raisonner avec moi, que (...) tout ce qui me passoit par la tête, je croyois le voir.”³⁶

Met een dergelijke instelling is de verglijding van de vergelijking naar de metafoor uiteraard onafwendbaar. De basisvergelijking waarop de betekenisoverdracht gefundeerd is zal niet alleen meer en meer vergeten worden, maar zelfs in bepaalde gevallen ophouden te bestaan, zodat de betekenisoverdracht erg op een *werkelijke metamorfose* begint te gelijken, en de analogie identiteit wordt. Nu is het opvallend dat deze overgang bij Saint-Simon precies samenvalt met de grens tussen het fysisch portret en het moreel portret of de karakterschets.

Dit wordt duidelijk geïllustreerd door de distinktie die de auteur maakt tussen *fysische gelijkenis* en *morele identiteit* in volgend voorbeeld : „C'étoit un des plus méchants singes, auxquels il *ressembloit* fort...”³⁷. Elders wordt een analoge distinktie naar voor gebracht tussen de uiterlijke verschijning („figure”) en de inwendige realiteit („effet”) : „C'étoit, de figure et d'effet, une manière de sanglier...”³⁸. In sommige gevallen is de éénklank tussen uiterlijk en innerlijk zo volmaakt, dat het model in zijn binaire realiteit met een dier geïdentificeerd wordt : „C'étoit, dehors et dedans, un

30. Pl. IV, 704.

31. Pl. V, 52.

32. Pl. VII, 327.

33. Pl. II, 782.

34. „de ma vie je n'ai pu faire, non pas deux vers, mais un seul.” (Pl. IV, 699).

35. „Moi, qui n'étois pas un homme de spectacles et de musique...” (Pl. V, 530).

36. Pl. II, 1010.

37. Pl. VI, 358.

38. Pl. II, 999.

gros bœuf..."³⁹. De identifikatie kan ook gebeuren met twee dieren, in een poging om het verschil tussen de lichamelijke en de geestelijke gedaante te beklemtonen: „C'étoit une manière d'éléphant pour *la figure*, une espèce de bœuf pour *l'esprit*"⁴⁰.

Het wil ons voorkomen dat Saint-Simon meer blijken geeft van originaliteit in het gebruik van diermetaforen die de morele werkelijkheid weergeven, dan in zijn fysische diervergelijkingen. Enkele voorbeelden zullen dit illustreren: „Ce vilain et dangereux escarrot se produisit à la cour"⁴¹ – „franc bœuf d'ailleurs à en embâter"⁴² – „On sentira avec terreur quel serpent à sonnettes..."⁴³ – „Longepierre, rat de cour, pédant"⁴⁴ – „Nous laisser dégoûter et salir par cette araignée venimeuse..."⁴⁵ – „C'est ce que firent ces rats à deux pieds..."⁴⁶ – „Tout l'art de ce venimeux serpent"⁴⁸ – „L'égratignure au sang d'un mauvais chat..."⁴⁹, enz...

De geleidelijke verglijding van metafoor naar identiteit wordt gesuggereerd door een overvloedig gebruik van het werkwoord „être" in een ontologisch aandoende betekenis: „C'étoit une manière de bœuf ou de sanglier fort glorieux et fort court d'esprit"⁵⁰ – „C'étoit un chien enragé à qui rien n'échappoit"⁵¹ – „C'étoit une manière de cheval de carrosse"⁵² – „Son mari étoit une manière de pécore lourde et ennuyeuse à l'excès"⁵³ – „Desmaretz étoit un sanglier tellement enfoncé dans sa bauge, qu'il ignoroit presque tout se qui se passoit hors de sa sphère"⁵⁴ – „L'abbé Dubois (...) étoit en plein ce qu'un mauvais françois appelle un sacre, mais qui ne se peut dire autrement"⁵⁵.

Deze identifikatie van de mens met het dier is in bepaalde gevallen zo sterk, dat de auteur in de verdere uitbouw van zijn

³⁹. Pl. V, 720.

⁴⁰. Pl. II, 582.

⁴¹. Pl. I, 744.

⁴². Pl. IV, 102.

⁴³. Pl. IV, 371.

⁴⁴. Pl. IV, 758.

⁴⁵. Pl. V, 138.

⁴⁶. Pl. V, 341.

⁴⁸. Pl. VII, 131.

⁴⁹. Pl. VII, 372.

⁵⁰. Pl. II, 173.

⁵¹. Pl. II, 743.

⁵². Pl. II, 977.

⁵³. Pl. III, 626.

⁵⁴. Pl. III, 1188.

⁵⁵. Pl. IV, 704. Zie ook Pl. III, 27 en 647; en Pl. VI, 536. „Sacre" is de benaming die gegeven wordt aan een soort roofvogel. Het woordenboek van de Académie (1718) spreekt over een „Espèce d'oiseau de proie. Figurément un scélérat avide de bien et capable de toutes sortes de crimes. Il est du style familier." Voor een ornithologische beschrijving zie Valmont-Bomare, *Dictionnaire raisonné...*, t. XII, pp. 481-482.

portret onbewust gebruik zal maken van bepaalde termen – vooral werkwoorden – die normaal alleen voor het betreffende dier worden aangewend, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden. De abbé de Vaubrun wordt vergeleken met een slak, terwijl een bijkomend werkwoord het kleverige van dit dier onderlijnt: „ce vilain et dangereux escargot se produisit à la cour, et chercha à s'y accrocher.”⁵⁶ – Baron de Lanjamet heeft een enorme kromme neus die sterk op de bek van een papegaai doet denken: „C'étoit un fort petit homme, vieillot, avec un grand nez de perroquet étrangement élevé et recourbé, qui lui tenoit tout le visage...”⁵⁷. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Saint-Simon, om uit te drukken dat Lanjamet flink van zich afbijt indien nodig, het reeds in de XVIIIe eeuw verouderde werkwoord „rebéquer” gebruikt, dat afgeleid is van „bec”⁵⁸. Verder vernemen we nog over Lanjamet „(qu')il étoit familier à manger dans la main”⁵⁹, iets wat inderdaad op getemde papegaaien van toepassing is. De Hertog de Villars en de hertogin worden als „(d)es rats à deux pieds”⁶⁰ bestempeld. In die hoedanigheid voorvoelen ze dan ook vroeger dan de andere hovelingen de dood van Lodewijk XIV: „tout à la fin de la vie du Roi, ils sentirent le cadavre...”⁶¹ – Nyert, kamerlakei van de koning, is letterlijk en figuurlijk een aap: „c'étoit un des plus méchants singes, auxquels il ressembloit fort...”⁶² In een adequaat en aapachtig aandoend werkwoord wordt gezegd dat hij er in slaagde als bijverdienste een lukratieve titel op de kop te tikken: „Le singe qui a donné lieu à cet article avoit attrapé le petit gouvernement de Limoges...”⁶³.

Een ander stylistisch verschijnsel dat de identifikatie van mens en dier in de geest van de memorialist illustreert is de onbewust alliteratieve klank van bepaalde zinsneden die door klanknabootsing heel adequaat het dier typeert: „qui (...) se reploie prestement comme les serpents, dont il conserve le venin...”⁶⁴ – „Ce fut une anguille qui glissa sans cesse entre mes mains...”⁶⁵. Deze laatste zin doet denken aan het beroemde vers uit *Andromaque*

56. Pl. I, 744.

57. Pl. II, 1050.

58. „Sa fatuité se rebéquoit à l'écart en insolence” (ibid.). Zie Littré: „E(tymologie). Re... et bec; (...) ital. ribeccare, rimbeccare.” (Ed. Gallimard/Hachette, t. VI, pp. 944-945). Dit werkwoord wordt ook elders door Saint-Simon gebruikt: „Il se rebéqua par des remontrances...” (Pl. II, 142).

59. Pl. II, 1050.

60. Pl. V, 341.

61. ibid.

62. Pl. VI, 358.

63. Pl. VI, 359.

64. Pl. III, 1120.

65. Pl. VI, 782.

waarin hetzelfde procédé bewust wordt toegepast : „Pour qui sont ces serpents qui sifflent sur vos têtes ?”⁶⁶.

Henri de Régnier schreef volgende pertinente opmerking neer : „Il y a plus d'animaux dans Saint-Simon que dans La Fontaine ; seulement, ce sont des hommes.”⁶⁷. Het is inderdaad zo dat de wereld van Saint-Simon iets bestiaals heeft ; Versailles is de getrouwe weergave op beperkte schaal van een samenleving waar de geboorte, de naam en de gunst van de koning de levensloop van elkeen zo absoluut bepalen, dat het samengebalde streven van een gans bestaan ternauwernood bij machte is deze dwingende gegevens te doorbreken. In een welhaast bovenmenselijke inspanning wordt de ambitieuze mens gedwongen zichzelf te overstijgen, en maar al te vaak blijkt het dat bij naturen van gewone makelij deze bovenmenselijkheid ontwaardt in onmenselijkheid.

Gedurende verscheidene generaties hebben de grote geesten van dit tijdperk (zij die in de hoogste mate die ongemeen waardevolle en ondefinieerbare Franse kwaliteit bezaten die men „esprit” heet) onvermoeibaar een beeld geschapen en gepolijst van de ideale mens wiens gaven naar hart en geest het mogelijk moesten maken de hermetische sociale tussenwanden naar boven uit te overstijgen, ideaal dat gekondenseerd werd in de term „Honnête Homme”. Veel talrijker echter zijn zij die het langs de grond proberen met sluipen, glijden en graven. Het pessimisme dat men bij alle moralisten van de tweede helft van de 17e eeuw en het begin van de 18e eeuw aantreft (La Rochefoucauld, Retz, Saint-Evremond, La Bruyère, Vauvenargues) is in dit opzicht kenschetsend.

Het heeft dan ook niets verwonderlijks dat ook de *Mémoires* van Saint-Simon van een uitgesproken pessimistische visie op de mens getuigen, en dat een auteur die van nature zo haatdragend was en over zo een laaiende verbeelding beschikte, overgevoelig blijkt te zijn voor het bestiale aspect van een meedogenloze emulatie in gesloten ruimte, waar hypocrisie, sluwheid, hebzucht, hoogmoed en wreedheid een zeldzaam troebele sfeer scheppen. De mensen worden vergeleken en geïdentificeerd met die diersoorten waarin de traditie de minst eervolle menselijke karaktertrekken heeft geprojecteerd. Deze nieuwe zoologie schept des te minder moeilijkheden voor de verbeelding, omdat we precies een tijd meemaken die enorm veel heeft gediskussieerd en geschreven over het probleem of de dieren al dan niet een ziel hadden.

Sinds Descartes in het vijfde deel van zijn „*Discours de la Méthode*” het dier met een perfect lopend raderwerk had verge-

66. *Andromaque*, Acte V, sc. 4.

67. *Donc...*, in : *Petit Philosophe de Poche* onder het artikel „Homme”, p. 209, Paris 1962.

leken, en Gassendi verontwaardigd deze theorie van de hand had gewezen, en een soort animaal spiritualisme had vooropgesteld, was een ware polemiek ontstaan tussen de aanhangers van beide denkers, en dit vooral gedurende het derde kwart van de 17e eeuw. De literatuur van deze tijd draagt heel wat sporen van deze penne-strijd; vooral sommige brieven van Mme de Sévigné en de Fabels van La Fontaine getuigen van een duidelijk gassendistische stellingname. Deze laatste heeft trouwens zijn opvattingen gemotiveerd in zijn beroemde eerste „*Discours à Mme de la Sablière sur l'âme des animaux*” die het negende boek van zijn Fabels afsluit⁶⁸. Deze polemiek had voor gevolg dat door de vermenselijking van het dier het onderscheid geringer werd, en derhalve de verdierlijking van de mens voor de verbeelding minder moeilijkheden opleverde.

Spijts het gebruik van bepaalde cartesische termen (zoals „animal”⁶⁹ of „machine”⁷⁰ in de betekenis van „fysisch substraat van de mens”), en spijts de binaire structuur van de meeste portretten uit de *Mémoires* die in ziel en lichaam twee afzonderlijke, contrasterende en komplementaire facetten schijnen te zien, wil het ons toch voorkomen dat Saint-Simon het dier vanuit een oogpunt beschouwde dat tamelijk „gassendistisch” aandoet.

Geen enkele tekst is in dit opzicht expliciet en duidelijk genoeg om als absoluut bewijsargument te worden geciteerd. Een aanwijzing vinden we misschien in een zeker aantal verwijzingen naar situaties die voorkomen in de Fabels van La Fontaine, en die belangrijk zijn bij een auteur wiens werk zo opvallend weinig literaire reminiscenties bevat. In de *Mémoires* en in de *Additions au Journal de Dangeau* stuiten we op duidelijke allusies op de volgende fabels: „La Grenouille et le Bœuf”⁷¹, „Le Renard et les

68. Zie de kritische en rijk gedokumenteerde uitgave van deze tekst door H. Busson en F. Gohin (T.L.F., Paris Droz 1938¹), alsook A. Adam, *Histoire de la Littérature française au XVIIe siècle*, t. IV, p. 56 vlg. Paris Del Duca 1958.

69. „La mort du duc de Chevreuse combla en lui la destruction de l'homme animal.” (Pl. IV, 404) – „il lui seroit plus aisé de ne plus dépendre de son corps, si son esprit n'étoit plus corrompu que l'animal de son âge.” (Pl. IV, 852).

70. „Il vit tout le péril, et eut dans sa foible machine toute la commotion de cet accident.” (Pl. IV, 611) – „il mourut dans une grande piété et dans un grand âge pour une machine aussi contrefaite et aussi cacochyme que la sienne...” (Pl. V, 946) – „Il obtint (une mort subite), et plus rapide encore que ne fut celle de feu Monsieur, dont la machine disputa plus longtemps.” (Pl. VII, 378). Het lijkt ons niet waarschijnlijk dat Saint-Simon (gestorven in 1755) „L'homme Machine” van La Mettrie (verschenen 1747-1748) heeft gelezen. In elk geval bezat hij het werk niet in zijn bibliotheek, waarvan de Bibliothèque Nationale (Parijs) de complete kataloog bezit die in 1755 werd gedrukt met het oog op de veiling ervan.

71. *Additions au Journal de Dangeau*, éd. Boislisle, t. XXIX, p. 411, add. 1270 (Fables, I, 3).

Raisins" ⁷², „Le Geai paré des Plumes du Paon" ⁷³, „La Laitière et le Pot au Lait" ⁷⁴ en „L'Huître et les Plaideurs" ⁷⁵.

Een ander argument kan men wellicht afleiden uit de duidelijke overgevoeligheid van Saint-Simon voor de aanwezigheid van het kwaad (in al zijn mogelijke uitingen) in de mensen enerzijds, en het feit dat meer dan 80 % van zijn diervergelijkingen en -metaforen duidelijk negatief getint zijn, en aan het dier een bewuste kwaadaardigheid verlenen. In de bestiale wereld van de Hertog ontmoeten we een infernale fauna van ratelslangen, razende honden, wolven, ratten, serpentes, roofvogels, malefieke apen, rottende kikkers ⁷⁶, slijmerige slakken, glibberige palingen, giftige spinnen, en dies meer. De overgrote meerderheid van deze beelden slaan op het moreel aspekt van de modellen; het blijkt dat het kwaad zich als het ware gekondenseerd heeft in het dier dat in elke mens huist, en dat in vele gevallen de mens heeft verdrongen, om een eigen bewust bestaan te leiden dat op het kwaad is gefocuseerd. Saint-Simon spreekt heel duidelijk over „ces animaux qui ne semblent nés que pour dévorer et pour faire la guerre au genre humain..." ⁷⁷.

We stellen inderdaad vast hoe bij de Hertog de wereld van het dierlijke onafwendbaar uitmondt in de wereld van het monsterachtige en het duivelse. Het volstaat enkele belangrijke hoofdstukken uit de *Mémoires* te hebben gelezen om te worden getroffen door de pathologische hypersensibiliteit van de auteur tegenover het kwaad in de wereld. Honderden malen vloeien de woorden „monstre" en „démon" uit zijn pen, want de minste antipathie herschept de tegenstander in een dier, en daarna in een duivels gedrocht, zo dat de haat het alles overheersende gevoel is dat de *Mémoires* in gans hun lengte als een scharlaken draad doorkruist. De meest expressieve bladzijden zijn die waar de haat en de wrok hoogtij vieren.

Saint-Simon beleefde zo intens deze gevoelens, dat hij zelf verklaart dat hij na sommige van zijn vijanden te hebben ontmoet, moest braken, van hemd veranderen of zich aderlaten.

Wij menen verplicht te zijn twee korte uittreksels aan te halen, die de intensiteit, en meteen de literaire vruchtbaarheid van zijn emotionaliteit illustreren. Ziehier vooreerst hoe hij ervan droomt zich te wreken op één van zijn ergste vijanden, de hertog de

72. Pl. III, 437 (*Fables*, III, 11).

73. *Additions...*, t. XXIX, p. 412, add. 1270 (*Fables*, IV, 9).

74. Pl. III, 1114; IV, 288 en 442 (*Fables*, VII, 10).

75. Pl. I, 606; V, 153 (*Fables*, IX, 9).

76. *Additions...*, Boislisle t. XIV, p. 475: „un visage de grenouille pourrie...".

77. Pl. III, 453.

Noailles : „Moi, qui suis plus vrai, plus droit et plus franc, je vous parlerai sur un autre ton : c'est que je ne me cache à vous, à personne ni à (Noailles), que le plus beau et le plus délicieux jour de ma vie ne fût celui où il me seroit donné par la justice divine de l'écraser en marmelade et de lui marcher à deux pieds sur le ventre, à la satisfaction de quoi il n'est fortune que je ne sacrifiasse.”⁷⁸.

Op zekere dag is hij erin geslaagd zich helemaal te wreken op een andere van zijn vijanden, de hertog du Maine, natuurlijke zoon van Lodewijk XIV en Mme de Montespan. Ziehier zijn reakties : „Moi cependant je me mourrois de joie ; j'en étois à craindre la défaillance ; mon cœur, dilaté à l'excès, ne trouvoit plus d'espace à s'étendre. La violence que je me faisais pour ne rien laisser échapper étoit infinie, et néanmoins ce tourment étoit délicieux. (...) Je triomphois, je me vengeois, je nageois dans ma vengeance ; je jouissois du plein accomplissement des désirs les plus véhéments et les plus continus de toute ma vie. J'étois tenté de ne me plus soucier de rien.”⁷⁹.

Deze uittreksels zijn van vitaal belang voor het onderwerp dat wij hier behandelen, want het is uit dezelfde morbiede verbeelding dat de herschepping van mens in dier, en van dier in monster gesproken is. Het is echter ook zo dat uit deze objektieve vervorming een nieuw universum ontstaan is, gekenmerkt door een zeldzame artistieke kwaliteit, en door een ongemeen originele expressiviteit die de lezer vervoert, maar die de criticus voor vrij complexe problemen plaatst.

Tot slot willen we één van de twistpunten van de hedendaagse literaire kritiek aan Saint-Simon toetsen, om aan te tonen hoe verruimend de saint-simoniaanse kritiek werkt op de algemene letterkundige problematiek. Sinds het einde van de vijftiger jaren, en meer bepaald sinds de thesis van Charles Mauron getiteld „*L'inconscient dans l'œuvre et la vie de J. Racine*”⁸⁰ is een nieuwe conceptie van de literaire kritiek ontstaan die men „critique psychanalytique”, „psycho-critique”, of (om een term van Roland Barthes of Jean-Paul Weber te gebruiken) „critique thématique” noemt. Deze benamingen verraden duidelijk de poging om de methoden van de psychanalyse op de literaire kritiek toe te passen. Deze opvatting heeft een heftige weerstand ontmoet bij Raymond Picard die in zijn pamflet „Nouvelle critique ou nouvelle impos-

78. Pl. V, 535.

79. Pl. VI, 169-170.

80. Publ. des Annales de la Faculté des Lettres, Aix-en-Provence, éd. Ophrys Gap 1957.

ture”⁸¹, de mogelijkheid van deze methode-overdracht ontkent krachtens het volgend argument: „... il faut commencer par distinguer vigoureusement cette psychanalyse littéraire de la psychanalyse médicale. Psychanalyser Racine ou Vigny et psychanalyser tel sujet vivant, ce n'est pas du tout la même chose. Dans le premier cas, en effet, il s'agit d'une psychanalyse post mortem, dont on peut même se demander si elle est possible en tant que psychanalyse et qui, si l'on tient malgré tout à la pratiquer, ne saurait offrir les mêmes garanties que l'autre (...). Il est très étrange en vérité – et c'est ici, en partie, l'origine des aberrations qui ont suivi – qu'on ait pu assimiler l'œuvre qu'élabore un écrivain à sa table de travail aux épanchements incontrôlés d'un malade étendu sur un divan, auquel a été donnée la consigne de se prêter aux associations d'idées qui se présentent, „de dire *tout ce qui lui passe par la tête...*”⁸².

Dit argument lijkt ons bij gewone (of beter gezegd: bij normale) auteurs erg overtuigend: een letterkundige produktie is gegroeid uit een te bewuste inspanning om nog psychanalytische waarde te bezitten. Het wil ons echter voorkomen dat Saint-Simon om twee redenen aan deze feitelijkheid ontsnapt. In de eerste plaats is er de afwezigheid van elke literaire ambitie, zodat de spontane uitdrukking niet geremd en vervormd wordt omwille van de vormgeving; in de tweede plaats is er het feit dat de hertog de uitdrukkelijke bedoeling had zijn werk slechts één of twee generaties na zijn dood te laten uitgeven⁸³, om op die manier zijn getuigenis (en vooral de projekties van zijn verbeelding) niet uit menslievendheid of vrees te moeten wijzigen. Zijn œuvre lijkt ons dan ook dichterbij te staan bij de ongeremde vertrouwelijkheden van een psychanalyse-patient, dan bij de bewuste literaire creatie. Zegt hij trouwens zelf niet dat men hem verweet dat „tout ce qui me passait par la tête, je croyais le voir”⁸⁴, en dat zijn *Mémoires* gegroeid zijn uit het verlangen getrouw datgene neer te schrijven „que je *verrois arriver*”⁸⁵. Wanneer men de gemeenschappelijke tussenterm „voir” laat wegvallen, kan men logisch deduceren dat wat hij beschreef ook voor een zeker deel was „tout ce qui me

81. Paris Pauvert 1965.

82. o.c. pp. 88-90. De zinsnede vanaf de laatste komma is een citaat uit D. Lagache, *La Psychanalyse* (Paris P.U.F. 1962, p. 88).

83. „Celui qui écrit l'histoire de son temps, qui ne s'attache qu'au vrai, qui ne ménage personne, se garde bien de la montrer. Que n'aurait-on point à craindre de tant de gens puissants (...) ! Il faudrait donc qu'un écrivain eût perdu le sens pour laisser soupçonner seulement qu'il écrit. Son ouvrage doit mûrir sous la clef et les plus sûres serrures (...), laisser couler plus d'une génération ou deux...” (Pl. I, 15).

84. Pl. II, 1010.

85. Pl. I, 188.

passoit par la tête", wat letterlijk beantwoordt aan de definitie van het psychoanalytisch objekt volgens Raymond Picard: „dire tout ce qui lui passe par la tête...”

Zo stellen we vast dat Saint-Simon door de ongewone plaats die hij in de Franse literatuur inneemt, een waardevolle aanleiding kan zijn tot het overwegen en zonodig herdenken van de meest stringente problemen waarmee de hedendaagse literaire kritiek heeft af te rekenen, en die haar er toe moeten brengen zo scherp mogelijk de vitale werkelijkheid te belichten van de literatuur, opdat eenieder zijn eigen denken, zijn eigen vragen en zijn eigen verwachten zou kunnen herkennen in het literaire kunstwerk.